

HE PAKIRIHA

Pou Temara

Te Whare Wānanga o Waikato

[mauriora@waikato.ac.nz]

Kua tae ki te wā hai kōrero i ētahi tikanga marae, ētahi tikanga kawa e kawa ana ki tā te mātanga titiro. Tērā ētahi tikanga e whakamahia ana e ngā kaumātua o nāianeī e uru atu ana ki te pae o rorirori, ka mutu, e ai ki tā ngā kaumātua nei, ko te mutunga mai o te tika ā rātau i whakatau ai. Nā hei whakarāpopoto i te whakaaro whānui, i ētahi wā kāore ko te mea e tika ana ki ō tātau whakaaro te huarahi pai. Ko tā te tikanga he kimi i te huarahi e tika ana, kia kore ai e whara ngā whakaaro o te tangata. Ko te tikanga ehara i te mea i whakairotia ki te kōhatu, engari e taea ana te neke i ngā pae o te tikanga kia pai ai te whakahaere a te tangata i āna mahi, kia tau ai te rangimārie, kia mau tonu ai te mana o te tangata. E whakapae ana ahau e kūmea ana e ētahi kaumātua ētahi tikanga kia hāngai ki tā rātau i whakaaro ai kai te tika, kai te hē rānei. Mā ētahi tauira e mārama ai te kaupānui ki te kaupapa me te whakaaro o te kaituhi.

Tauira Tuatahi

Tērā tētahi tangihanga i te tau 2016. Kāore e whakahuatia nō wai, i hea rānei. Nō te rā o te nehu ka whakaeke tētahi manuhiri, he karangatanga whanaunga ki te tūpāpaku. Ka pōhiritia rātau i runga i ngā tikanga o te marae. Ka roa ka hoki te manuhiri i ō rātau nohoanga i te paepae manuhiri. Ko te tikanga ia, kāore te tangata whenua e taki noho kia noho katoa te manuhiri, kātahi anō ka noho. He tikanga kauanuanu tēnei.

Engari tū tonu te tangata whenua, kāore e noho. Ko te take kua kite te pā whakawairua o te marae i tētahi mea kāore e hāngai ana ki te tikanga e ai ki tāna i mōhio ai. Kua kite ia i tētahi tamaiti nohinohi noa iho e noho ana i runga i ngā pona o te matua i te rārangi tuatahi o te paepae o te manuhiri.

Kātahi ka ākina atu e te pā whakawairua i roto i te reo o te riri, kia whakawāteatia te tamaiti rā i te paepae kōrero o te manuhiri. Ka hoki te pāpā me tana pēpi ki muri rā anō noho ai.

Tauira Tuarua

Ākene hoki i ētahi tau iti i mua atu, ka haere a Kīngi Tuheitia me tana ope nui tonu o Tainui ki tētahi tangihanga i te Moana a Toi. Me noho muna te wāhi me te marae. Ka takina te Kīngi me tana ope kāhui āriki ki te mahau o te whare ki ngā nohoanga e tika ana mō te kīngi. Ko te nuinga o Tainui me ōna rangatira kōrero i noho i te paepae manuhiri i runga o te marae ātea. Ka kitea atu e noho ana tētahi pāpā me tana tamaiti, he nohinohi anō, i te paepae whaikōrero o te manuhiri. Kātahi ka ākina atu e tētahi o ngā rangatira o te paepae tangata whenua kia whakahokia te tamaiti rā ki muri noho ai. Ko te reo āki he reo nō te riri, he reo Tūmatauenga.

He wānanga

I a au ka wānanga i ngā tauira e rua nei, e rua ngā kaupapa tikanga ka ara ake. Tuatahi ko te whakaiti, tuarua ko te whakamā. Mō te tauira tuarua, he mea whiu te kupu i mua i te kīngi. Tōna tikanga ko te mana tonu o te kīngi hai tohu i ngā momo wheako e tika ana ki runga o te marae, ahakoa anō te mana tangata whenua. Ka whakaaro te tangata whenua pūmahara nui, whakaaro rangatira, ‘ā, kai konei te kīngi, kia pai aku tikanga, kia rangatira aku whakaaro me aku kōrero, kia hāngai ai ki te mana o te manuhiri’. Engari i runga i te whakaaro kore o te paepae tangata whenua, ka pakanga ia ki te whakaikeike i tōna mana tangata whenua. Ka wareware i a ia te mana o te manaakitanga me te kauanuanu ki te mana o tētahi ariki whakapapa nui. I a ia ka pakanga ki te whakapiki i tōna mana, ko te hua o aua mahi, he heke nō tōna mana ki tā te manuhiri i kite ai, i rongu ai.

Tuia ki tērā, ākene pea ko te mana o te tamaiti i panaia rā ki muri me te mana o te matua, he mana rangatira kē, inā hoki i haere mai i roto i te ope o te kīngi. Ākene pea ko te whakapapa o te tamaiti rā kai runga noa atu i ō te paepae tangata whenua! Ko wai ka mōhio?

I roto i ngā tauira e rua kua whakatakototia hai tūāpapa mō te kaupapa, ko te hāngaitanga o ngā whakaaro o te paepae tangata whenua ko ngā tamariki nohinohi. He mahi pakiriha tēnei, he pakiriha i te tamaiti! I roto i te ahurea o nāianeī, kāore e rata te iwi ki te pakiriha tamariki!

Kāore hoki au i te mōhio ki tētahi tikanga e whakakāhore ana i te noho a te tamaiti i runga i tana pāpā. Ka puta te pātai, ka pēhea rā mēnā kāore te pāpā rā i kūpapa ki ngā pakiriha a te paepae tangata whenua? Ka aha te tangata whenua? He pēpē noa iho ēnei e pakirihatia nei. Ko te whiu noa iho i te kupu, ka tau te rorirori ki runga i te paepae tangata whenua. Kua tōia te tikanga ki ngā pae o rorirori, o tūtūā.

Tauira Tuatoru

Mēnā e whakaū ana te paepae i ngā tikanga o te umupokapoka me ngā mātāpono a Tūmatauenga, tēnā kia matapakihia tētahi atu tauira. I taua whaitua anō i te Moana a Toi ka whakahokia mai tētahi tūpāpaku i mate mai i Tāmakimakaurau. Kua roa te tūpāpaku nei e noho ana i reira i te wā e ngāngā ana. I whānau mai i Tūranga, ka tipu ake ki reira, ā, ka hūnuku ki Tāmakimakaurau noho ai. I tipu ake hoki i roto i te ahurea Mangarū mai i te wā i noho ai i Tūranga, neke noa ki Tāmakimakaurau. Koirā te ao o te wahine kua tūpāpaku nei. Ahakoa i te Moana a Toi tōna marae, kai reira hoki ōna mātua e tāpuke ana, kore rawa pea te wahine nei i tae ki tana marae, kore rawa i whāwhā mahi, i tuku koha rānei ki tana marae. Nō te matenga o te wahine nei kua mōhio te whānau he marae anō tō rātau.

Te taenga atu ki marae me tana ope Mangarū, he Mangarū katoa ngā tikanga. Ka noho mai i te huarahi pahupahu ai, tauparoro mai ai pēnei me te kurī. I reira anō hoki e tukuna ana ngā tohu whakamiha ki te ahurea o Hītara tangata taki i a Tiamana i te pakanga tuarua o te ao.

Nā anei te māreherehe. Ko te paepae tangata whenua, koirā anō te paepae i pakiriha rā i te tamaiti nohinohi i roto i te ope o Kīngi Tuheitia i mua tata atu. Hā! Nō te taenga ki te mura o te ahi, ki te kaupapa e tika ana kia ākina te reo riri, whakakeke ana! Tuohu tonu atu ngā māhunga! I te mataku! Kua kore e puta te reo riri i whiu rā ki te tamaiti nohinohi, te reo pakanga o Tū! Ka eke ki tā Tūwhare i pātere ai, 'Kai hea rā mōunga tangata pakihwi kaha?' Kua kore! Kua manawa kiore!

Kupu Whakatepe

Nā hai whakaoti ake i tēnei wāhanga, e tika ana kia āta whakaaro te paepae tangata whenua ki ngā hua-kore o ā rātau ākitanga paraurehe noa iho i runga o ō rātau marae. Ākene pea ko tā tikanga, me kua noa iho e whakanuia te kaupapa hanganoa kia kore ai e heke te mana o te paepae me te marae. Koinei te whakaaro kaumātua, te whakaaro rangatira. I hangaia mai taua whakaaro kaumātua i runga i ngā whanonga o te wā e tipu haere ana te tangata. Ka noho ko te whanonga hai tuakana mō te whakaaro nui. Ka mōhio ia ki te mea tika me te mea hē. Ko te wahangū te tikanga pai mō te tauira tuatahi me te tauira tuarua.

Mō te tauira tuatoru, kātahi nā te kaupapa hai whakamātau i te mana me te ngākau taniwha o te tangata whenua. Koinei te momo manuhiri hai tuku i te riri o Tū. Koinei te momo manuhiri e tutū ai te puehu i te tangata whenua, koinei te momo manuhiri hai kotinga upoko mā te tangata whenua. Engari auware ake, he aha te aha!

Koia ka tau taku whakaaro, he pakiriha noa iho te mahi a ētahi o ngā paepae i ngā mea mōioio pēnei i ngā tamariki me ngā wāhine.